

Národ a nacionalismus

Ernst Gellner: Národy a nacionalismus, Praha 1993.

Ernst Gellner: Nacionalismus, Praha 2003.

Miroslav Hroch (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus (čítanka textů), Praha 2003.

José Ortega y Gasset: Evropa a idea Národa, Praha 1993.

Národ (natio) je odlišný od národa-lidu (populi). Národ-lid je společenství konstituované souborem tradičních zvyků (jak se tetovat, oblékat, ženit a vdávat, mluvit, gestikulovat atd.), národ (natio) je společenství, které se kromě toho vyznačuje myšlením historickým i budoucnostním.

Novodobé národy se v Evropě rodily postupně, jejich začátek můžeme klást do 17. století (Anglie), kdy se konstituují národní literatury, začíná se hovořit o *našich* vojevůdcích, učencích, básnících. Proces vrcholí koncem 18. století (Francouzská revoluce) a v 19. století (Německo v 1. polovině 19. století), kdy se národy konstituují na základě jazyka, náboženské a hrdinské tradice.

Dne 11. 3. 1861 vystoupil na pařížské Sorbonně přední francouzský myslitel Ernst Renan (1823–1892) s přednáškou *Co je národ?*, která pak vyšla i knižně. Ve své definici národa vzal v úvahu takové okolnosti, jako je rasa, jazyk, kultura, náboženství, žádného činitele však neabsolutizoval a rozhodující roli dal instituci státu jako základní podmínce konstituování národa. Podle jeho názoru je obtížné mluvit o národu, když společenství chybí politická organizace. V jeho pojetí jsou klasickými příklady evropských národů Francouzi, Němci, Angličané, Rusové. Naproti tomu Rakousko (stejně jako starověký Řím) je státem, nikoli národem. Lidé v nich žijící představují maximálně národnosti nebo etnické skupiny. Tedy

- stát má národ (politické pojetí národa)

- národ má stát (kulturní pojetí národa).

První případ jsou např. USA, Kanada Austrálie – národy vzniklé na základě migrace, kolonizace, příslušníkem národa se stávám po splnění určitých právních podmínek (v USA ani Italové, ani Irové, ani Poláci nemají statut a práva národnostní menšiny).

Příslušníkem národa historického, kulturního se stávám zrozením, výchovou atd., ve státech tohoto typu mají národnostní menšiny svébytné postavení a práva.

E. Gellner:

Nacionalismus je původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka (politické a kulturní hranice) musejí být shodné. Národní cítění je pak možno vnímat jako pocit naplnění nebo nenaplnění tohoto kulturně politického imperativu. V případě, že tento princip není naplněn, zvedá se vlna národní nevole, protestů, nepokojů, národně osvobozenického boje k vytvoření vlastního státu. Druhým případem je získání národní státnosti a nezávislosti, pak se v případě mladší zakotvenosti může projevovat sebeoslavná nacionalistická rétorika. Gellner hájí tzv. „nesobecký (univerzalistický) nacionalismus“, kdy při vzájemném respektování jiných národů a jejich politické identity může národnostní princip zajišťovat kulturní rozmanitost, pluralitní systém, zmenšovat napětí uvnitř států.

Gellner uvádí 3 etapy vývoje lidské společnosti:

- předagrární – lovecko-sběračské tlupy

- agrární – zde unifikuje pouze církev

- průmyslová – založena na vědě, technologii, nacionalismus je negativní vedlejší produkt přechodu k průmyslové společnosti, potřeba stejnorodého, mobilního, vzdělaného, standardizovaného obyvatelstva.

Miloš Havelka: Národ jako posvátný statek, Přítomnost 1991, 11, s. 22-23:

Pojmy **národ**, **národnost**, **nacionalismus** nejsou jednoznačné ani v historiografii, ani v sociologii, politologii a filozofii. Zpravidla vždy je přítomen hodnotící aspekt místo objektivního popisu. Musíme si být vědomi rozdílu mezi dějinami, vývojem těchto pojmů, tedy jak se v historickém čase proměňoval obsah a chápání těchto slov, a mezi tím, co se jako problém vynořilo na konci 20. a začátku 21. století a co přineslo řadu paradoxů:

- 1) národy v moderním slova smyslu jsou produktem 19. století X subjektivní přesvědčení o archaičnosti původu (předdějinný, mytický, nebo dokonce mimodějinný – rasový, biologický – původ a historických zásluhách národů;
- 2) univerzalita pojmu národnost jako prostředku sociokulturního zařazení (každý se hlásí k nějaké národnosti) X marginální charakter rysů toho či onoho národa – proto je důležitější než vymezení vlastních rysů vymezení kontrapozice k jiným;
- 3) politická moc a silný vliv nacionalistů x intelektuální a filozofická chudoba nacionalismu.

Co vedlo k přeformování starších víceméně politických útvarů v moderní národy (tedy k homogenizaci obyvatelstva jednotlivých oblastí a k jejich kulturní, sociální a politické integraci)?

- procesy společenské modernizace a ekonomické racionalizace
- zvyšování společenské mobility
- rozmach vzdělávacích a komunikačních procesů
- expanze urbanizace a vytváření nových center.

Max Weber (Wirtschaft und Gesellschaft, 1922): Národ nelze definovat výčtem empiricky vykazatelných znaků. Pojem národ je používán kontextuálně, situačně, vyjadřuje fakt, že určité skupiny lidí mají prožitek solidarity, zaměřené proti ostatním. Národ je tedy určen v rovině hodnotové. K tomu je třeba přičlenit mechanismy vytváření těchto skupin a způsoby jejich jednání. Je to útvar moci – má schopnost vnučovat svou vůli ostatním. Weber se domníval, že rozmach kapitalistické ekonomiky, imperiální konkurence států a planetární modernizace života vyprázdnily pojem národ.

Sociologicky je tedy národ a nacionalismus vnímán jako relikv, přežitek, něco překonaného.

Pojem nacionality (nacionalismu) vystupuje ve dvojí podobě:

a) národ a nacionalismus jako kulturně historická, neopakovatelná individualita. Umožňuje sebeidentifikaci skupin i jednotlivců, umožňuje hodnotově racionální vztah ke světu, niternost a prožívání určitých hodnot, tradic. Je to víra v trvalou platnost určité posloupnosti prostředků a účelů.

Společný horizont dějinné zkušenosti (národní zájmy se konstituují historicky), jednotu jazyka, kultury, institucí, symbolů, mravů, orientací. Určení člověka prostřednictvím zrození a původu. Žité vědomí národní příslušnosti. Ve jménu těchto hodnot vystupuje zpravidla umělec, zejména slovesný.

b) národ, nacionalita jako objektivita společenských funkcí. Mají svou manipulační schopnost, mobilizující sílu, organizační a konsolidační úlohu. Jdou to mimoekonomické předpoklady rozvoje ekonomiky. Fungují pak v účelově racionálním jednání, jsou prostředkem pro dosahování jiných cílů, jsou používány instrumentálně a mohou být i zneužívány proti modernizačním trendům, (národ jako tradice, konzervace stávajících poměrů), proti vytváření širších nadnárodních ekonomických a politických seskupení. Jsou využívány i ve prospěch emancipace (národně osvobozené hnutí). Mluvčím národa v tomto smyslu je politik, někdy demagog.

Tyto dvě složky jsou komplementární, představují způsob moderní existence pojmu národ a nacionalita. Konkrétní podoby a formy, důraz na jednu či druhou složku jsou závislé na kulturní úrovni a politickém stavu společnosti.

Na jedné straně nacionalita = záruka a potvrzení vlastní identity, individuality, ochrana proti unifikujícím tlakům objektivit, odosobňujícímu tlaku liberalistické konkurence – národ = kulturně historické individuum.

Na straně druhé nacionalita = sebeorganizace, integrace, emancipace jako prostředek modernizace, stupňování společenské produktivity – národ = politický a ekonomický fenomén.

Komplementárnost vztahu obou složek znamená, že je obtížné hovořit o čistě občanské společnosti nebo občanském státu. Spíše mluvíme o národních občanských společnostech, protože žádná moderní společnost se nemůže zbavit národní identity.

Někdy se uvádí, že příčiny vzepětí nacionalismu je třeba hledat v ekonomické nejistotě, nedůvěře jednotlivce ve vlastní síly, v budoucnost, či v působení polarizovaných černobílých výkladů, která šíří masmédiá, v neschopnosti lidí povznést se nad dezinformační clonu, v potřebě identifikace lidí a izolacionismu od problémů jiných skupin.

Proti tomu se zdůrazňuje svobodná osobnost, občanská společnost, fungující hospodářství.

Na projevy nacionalismu se dívají různé teorie různě:

- = přirozený jev, prostupuje všemi epochami, je to péče o národ, který máme do Boha;
- = regres k raně civilizačnímu stadiu, vazba na půdu a krev;
- = falešný problém, pseudoviník potíží;
- = ideologie ve službách konkrétní politiky;
- = důsledek industriální společnosti.

Nacionalismus je skutečně spjat s moderní dobou, s industrializací a urbanizací.

Industrializace má na jedné straně internacionální charakter, vede k mezinárodní integraci, ale současně statistiky ukazují, jak klesá počet obyvatel žijících mimo národní státy.

Proces evropské integrace přináší řadu otázek, které se dotýkají nejen suverenity evropských států Unie, ale také národní identity jejich obyvatel.

Optimální přístup by mohl vycházet z toho, že EU spojuje vlastně oba přístupy k vymezení vztahu státu a národa. Je zde dvojí identifikace:

Být Evropanem znamená být příslušníkem politické nadnárodní organizace, to je identifikace politická, ekonomická, civilizační.

Ta druhá identifikace – kulturní, duchovní – je vázána na stávající národy (případně národní státy) jako nositele sdílených hodnot.

Euroskepticismus – v Česku Václav Klaus: Národní stát není anachronismus, *Newsletter Institutu Václava Klause*, září 2014, s. 2-4: Národní stát je institucí moderní a není žádným historickým anachronismem. Dnes považují za největší ohrožení lidské svobody stále se zrychlující posun k transnacionalismu a globálnímu vládnutí. Evropa je v čele vývoje, který vede k „Brave New World“ post-demokracie, post-politiky a post-nacionálního státu> Hlavní motivací pro přesun většiny rozhodování z národních států do nadnárodních institucí je úsilí zbavit se demokratické kontroly. Svým útokem na národní stát oponenti přispívají k oslabení svého vlastního státu, ale nikoli státu jako takového.

1) Ukazuje se, že nacionalismus v Evropě není problémem pouze středo nebo východoevropským. Existuje i ve vyspělých západních státech - Španělé, Katalánci, Baskové; Valoni, Vlámové; Irové, Britové; Angličané, Skotové.

2) Nacionalismus není jen dědictvím totalitarismu, jak se tvrdilo a tvrdí (= výraz zoufalství atomizovaných jedinců, kteří ztratili svou identitu), nacionální hnutí jsou daleko starší a širší

záležitost. Nacionální identifikace má *existenciálně-orientační funkci*, je sekularizovanou formou socializace v období krize náboženství, a to i vnějškově: symboly, rituály, Neznámý voják, národní svátky, národní světcí. Smysl je udělován nikoli z transcendentna, ale z dějin a etnické odlišnosti, vychází z víry ve velikost a poslání národa.

3) Nacionalismus se stává prostředkem ovládnání člověka i proto, že člověk, na rozdíl od zvířete, které jen žije (jak ukázala filozofická antropologie Helmutha Plessnera a Arnolda Gehlena), svůj život utváří na základě představ, hodnot a ideálů, které si o světě vytváří. Člověk, aby mohl jednat, musí mít ideu sebe, druhých a světa. V tom člověk není vždy (dokonce většinou) svobodný, ale je závislý na těch, kdo tyto představy zprostředkovávají. Nacionalismus v tomto smyslu dává jednoznačný smysl nejednoznačným situacím.

Sociální filozofie a politologie rozlišuje mezi hard power a soft power soudobých národů. Hard power je vojenská a ekonomická síla národa, soft power jsou „civilizační statky“, jak Patočka nazval soustavy idejí a zkušeností národa, které Václav Bělohradský nazývá pravdy – české, německé, francouzské pravdy.

Soft power národa si můžeme definovat jako obecně uznávané hodnoty, na které se odvolává moc, když chce být legitimní nebo mít podporu těch, nad kterými je vykonávána.

Známe soft power velkých národů – hráli jsme si jako děti na kovboje, partyzány, oblékali se jako bitníci. Mohou mít soft power i malé národy? Mohou vnášet do světových dějin velká témata?

IV. sjezd československých spisovatelů 1967: Milan Kundera – projev o nesamozřejmosti národa: Většina národů pociťuje svou existenci jako samozřejmou, danou od nepaměti Bohem nebo přírodou. Sama národní existence je pro tyto národy daností, na kterou se neptají. Existence českého národa však samozřejmostí nikdy nebyla, nesamozřejmost patří k jejím nejvýraznějším určením. Jestliže se na začátku 19. století rozhodla skupina obrozenců obnovit českou národní existenci, jistě znala nevýhody tohoto řešení. Současně postavila před příští generace úkol neustále znovu ospravedlňovat jejich volbu. Velké evropské národy pociťují evropský kontext jako něco přirozeného. Čechům nebylo nic samozřejmou daností, ani jazyk, ani evropanství. Stojí neustále na rozcestí – buď se čeština stane pouhým nářečím a česká kultura folklórem, nebo budou jedním z evropských národů se vším, co to znamená. Malé národy musejí oprávněnost své existence stále znovu obhajovat svou aktivitou. Malé národy mohou bránit svou svébytnost vytvářením kulturních hodnot, které prokáží nenahraditelný význam jejich jazyka. Jedině tak můžeme odpovědět na otázku, proč jsme si zvolili vlastní jazyk a národní bytí.

Malé národy ospravedlňují své právo na existenci tvorbou „civilizačních statků“, jejich kulturní i hospodářská tvorba je daleko intenzivnější než u velkých států.

Co Češi? A. J. Liehm: Češi neumějí být dědici své minulosti, snaží se ji škrtnout, a tím ničí civilizační statky, které vytvářely předchozí generace. Popírání minulosti, jíž jsme byli svědky, neschopnost se s ní vyrovnat jako s něčím, co nelze zrušit, jen pochopit, to je tragický rys českých dějin. Vypořádat se s minulostí znamená naučit se být dědici civilizačních statků, které formovaly náš národ, a to jak univerzálně platných, tak rozporných.

Česká politika (zejména ta pravicová) to nedokáže, ukázala to katastrofa českého předsednictví EU, ohlášeného heslem Evropě to osladíme, a postaveného na varování před prohlubováním evropské integrace, na boji proti regulaci tržní ekonomiky, na antikomunismu a fetiši české koruny.

Václav Bělohradský se pokusil vymezit civilizační statky, ze kterých Češi čerpají svůj skromný soft power:

1. Tvořivá příslušnost ke kultuře střední Evropy. Mezi různými vymezeními střední Evropy převažuje její ztotožnění s územím Rakouska-Uherska přelomu 19. a 20. století. Střední Evropa je dějinný prostor a její význam je podle mnohých především

v oblasti kultury. Střední Evropu je možné v širším slova smyslu pokládat za myšlenkový prostor se schopností tvůrčím způsobem absorbovat a využívat podněty z různých, často protikladných myšlenkových oblastí a vědeckých disciplín a inspirovat nové velké myšlenkové, kulturní a umělecké výkony.

2. Schopnost uvolňovat v duši stopy po často nenadálých a krutých dějinných zlomech, vědomí o skvrnách, které nelze vyčistit bez porušení podstaty látky.
3. Demokratický socialismus pražského jara.
4. Charta 77, život v pravdě, klíčová otázka evropského dědictví: vztah mezi svědomím a politickou mocí, mezi faktem a normou, mezi hodnotami a institucemi, mezi státem a občanskou společností, mezi legitimitou a legalitou (co je legitimní, není zcela legální, co je legální, není nikdy zcela legitimní – napětí mezi těmito póly nesmí vyhasnout, je to oživující princip veřejného prostoru a občanské společnosti).

Malé národy se neobejdou bez kulturní politiky. To znamená pečovat o pravdy, o civilizační statky, jejichž smysl je obecně srozumitelný, znamená vytvořit prostředí, ve kterém naše pravdy mohou růst a šířit se, získat mezinárodní čitelnost, stát se evropským sdíleným civilizačním statkem.